

บทวิจารณ์หนังสือ :

The Economics of Microfinance¹

วิจารณ์โดย เสาวลักษณ์ ตรังอดิษฐ์กุล²

บทนำ

นับตั้งแต่ Muhammad Yunus ผู้ก่อตั้งการเงินชุมชนเป็นคนแรกได้ริเริ่มความคิดขึ้นในทศวรรษ 1970 เรื่องการเงินชุมชนได้ปรากฏผลงานมากมาย โดยทั่วไปแล้ว มีธนาคารของรัฐหลายแห่งในหลายๆประเทศ ได้พยายามจัดหาสินเชื่อให้ประชาชนที่ยากจน แต่ก็พบกับความไร้ประสิทธิภาพในการดำเนินงาน, การทุจริตในวงราชการ และการใช้จ่ายเงินช่วยเหลือจำนวนมาก ส่วนทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ก็เสนอให้มีความระมัดระวังในการปล่อยกู้แก่ครัวเรือนที่มีรายได้น้อย และไม่มีหลักทรัพย์ค้ำประกันเงินกู้ แต่ยูนุสตั้งใจว่าการเงินชุมชนต้องทำกำไรได้ในวันหนึ่งข้างหน้า ปัจจุบันเขาได้รับการยกย่องว่ามองการณ์ไกล การเงินชุมชนได้เผยแพร่ไปทั่วโลก ในปี 2002 มีลูกค้า 65 ล้านราย โดยให้บริการแก่ครอบครัวยากไร้ ด้วยสินเชื่อขนาดเล็กโดยไม่มีหลักทรัพย์ค้ำประกัน, รับฝากเงิน และเริ่มการขายประกันด้วย ลูกค้าเป็นกลุ่มที่ธนาคารพาณิชย์ปฏิเสธการให้กู้ เพราะเห็นว่าไม่ได้รับกำไร การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ทำให้ผู้สนับสนุนการเงินชุมชนเห็นว่านี่ไม่เพียงเป็นการปฏิวัติแนวความคิดในธุรกิจธนาคาร แต่เป็นปรับเปลี่ยนแนวคิดในการลดความยากจน และสร้างวิวัฒนาการในสังคมด้วย ความเคลื่อนไหวนี้ได้แพร่ขยายไปถึงประเทศต่างๆในห้าทวีป เช่น โบลิเวียในอเมริกาใต้, นิวยอร์คในอเมริกาเหนือ, อูกานดาในแอฟริกา และอาร์เจนตินาในยูเรเชีย ทั้งยังมีผู้บริหารในประเทศที่มีประชากรมากที่สุดสองชาติคืออินเดียและจีน ที่กำลังก่อตั้งการเงินชุมชนในแบบของตนเอง ทั้งนี้องค์การสหประชาชาติได้จัดให้ปี 2005 เป็นปีสากลแห่งการเงินชุมชน (The International Year of Microcredit) หนังสือเล่มนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับความคิดที่ได้ขับเคลื่อนการเงินชุมชน และบทเรียนทางเศรษฐศาสตร์ที่ได้จากความเคลื่อนไหวนี้ ผู้แต่งหนังสือมีสองท่าน ท่านแรกคือ Beatriz Armendáriz de Aghion แห่ง Harvard University และ

¹ Beatriz Armendáriz de Aghion and Jonathan Morduch, (2005), The MIT Press Cambridge, Massachusetts
London, England

² นักวิชาการอิสระ

University College London เป็นผู้ที่มีผลงานในการช่วยก่อตั้ง the Grameen Trust Chiapas ใน Mexico ในปี 1996 ซึ่งเป็นการสร้างตามแบบ Grameen Bank เป็นครั้งแรกในประเทศ อีกท่านหนึ่งคือ Jonathan Morduch แห่ง New York University เป็นผู้ซึ่งทำวิจัยใน Bangladesh, เป็นที่ปรึกษาโครงการใน Bank Rakyat Indonesia, และเป็นผู้วิเคราะห์ข้อมูลการเงินในหมู่บ้านหลายแห่งของประเทศจีน สิ่งที่หนังสือเสนอคือการที่ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ควรต้องมีคำตอบให้แก่ปัญหาที่ครัวเรือนที่ยากจนไม่อาจหลุดพ้นจากความยากจนได้ ความสำเร็จของการเงินชุมชนได้นำสู่หนทางที่จะปรับปรุงแก้ไขสมมติฐานทางเศรษฐศาสตร์ เกี่ยวกับการออม และสหกรณ์ของครัวเรือนยากจน และได้เสนอวิธีการที่สถาบันการเงินจะก้าวข้ามปัญหาความล้มเหลวของระบบราคาในตลาด (market failures) ได้ ในการนี้ หนังสือเสนอพัฒนาการในทฤษฎีเศรษฐศาสตร์และหาคำตอบพร้อมกับจัดระเบียบข้อถกเถียงเรื่องการเงินชุมชน ซึ่งมีมิติที่ต่างกันระหว่างนักทฤษฎีกับนักปฏิบัติ โดยต่างมีข้อเสนอ, มีความรู้ในที่มีค่า แต่ต่างก็มีข้อด้อยในตัวเอง ผู้เขียนพบว่า มีกลไกการทำงานหลายอย่างที่ใช้งานได้ในประเทศที่เป็นต้นแบบการเงินชุมชน แต่นักเศรษฐศาสตร์ยังไม่ตระหนัก เช่น เรื่องการให้ยืมแบบกลุ่ม แต่ในอีกด้านหนึ่ง ผู้เขียนพบประสบการณ์คือ การปฏิบัติงานในประเทศทางเอเชียและลาตินอเมริกา ไม่เข้ากับทฤษฎีในเรื่องการให้ยืมเป็นกลุ่ม โดยเฉพาะในประเทศที่มีชุมชนอยู่กระจัดกระจาย, อยู่ในชนบทห่างไกล, และในประเทศที่กำลังมีการเปลี่ยนผ่านทางเมือง

เนื้อเรื่อง

หนังสือมีเนื้อเรื่อง 10 บท คือ การทบทวนการทำงานของระบบธนาคารพาณิชย์, ทำไมต้องแทรกแซงตลาดสินเชื่อ, ฐานรากของการเงินชุมชน, การให้ยืมแบบกลุ่ม, พัฒนาการต่อจากการให้ยืมแบบกลุ่ม, การออมและการประกันภัย, การให้กู้แก่ประชากรหญิง/ชาย, การวัดผลงานของการเงินชุมชน, การอุดหนุนจากรัฐและความยั่งยืน และการบริหารจัดการการเงินชุมชน

บทที่ 1 พุดถึงปัญหาที่ธนาคารไม่ปล่อยสินเชื่อให้ครัวเรือนที่ยากจน, ความล้มเหลวของธนาคารรัฐเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ, ธนาคาร Grameen และจุดเริ่มต้นของการเงินชุมชน, พัฒนาการจากสินเชื่อขนาดเล็กเป็นการเงินชุมชน และการทบทวนเรื่องการให้เงินอุดหนุน บทนี้เริ่มจากคำถามว่าทำไมต้องมีการเงินชุมชน ทำไมตลาดการเงินที่มีอยู่จึงไม่สามารถจัดการปัญหานี้ได้ ทำไมสินเชื่อไม่ไหลไปสู่คนยากจน คำตอบคือกลไกราคาของตลาดไม่ทำงานเนื่องจากขาดข้อมูล, ต้นทุนสูง, และบังคับใช้สัญญาได้ยาก เมื่อการเงินชุมชนเข้ามาทำหน้าที่ จึงเป็นผลให้ได้แก้ไขความเชื่อเดิมๆเกี่ยวกับว่าคนจนสามารถทำอะไรได้และไม่สามารถทำอะไรได้ นอกจากนี้ยังใช้วิธีสัญญาแบบใหม่, ใช้สถาบันสังคมเป็นหลักประกัน ทำให้สามารถแก้ไขภาวะของคนยากจน

ได้ เป็นที่เห็นได้แน่ชัดว่าการเงินชุมชนทำได้ดีกว่าธนาคารเพื่อการพัฒนาที่รัฐก่อตั้งกันในยุค 1960 แต่ข้อควรให้การเงินชุมชนพึ่งตนเองได้ยังไม่ประสบผล สมควรที่จะต้องตั้งเป้าหมายข้อนี้ไว้แต่เริ่มแรก มีตัวอย่างองค์กรหลายแห่งที่พยายามใช้ระบบตลาด เช่น Compartamos ของเม็กซิโก ที่คิดอัตราดอกเบี้ยสูงมาก, ASA (Association for Social Advancement) ของบังคลาเทศ ที่ระมัดระวังเรื่องการควบคุมต้นทุน (cost efficiency) ทำให้สามารถทำกำไรเลี้ยงตัวเองได้และช่วยสังคมไปด้วย นอกจากนี้ มี BRAC (Bangladesh Rural Advancement Committee) ของบังคลาเทศที่ขยายปณิธานไปในด้านการศึกษา, สุขอนามัย, และการพาณิชย์ไปพร้อมกับการบริการทางการเงิน

เรื่องการเงินชุมชนยังต้องการความคิดที่ชัดเจนและแน่วแน่ในประเด็นดังต่อไปนี้ 1 ควรมีการอุดหนุนการเงินชุมชนหรือไม่ 2 ควรมีแต่เรื่องสินเชื่อ หรือควรมีบริการเสริม เช่น บริการการศึกษา, การรักษาโรค, และการตลาดสำหรับผลิตภัณฑ์ที่ผลิตได้ ควรเน้นทำกำไรเพื่อให้องค์กรอยู่ได้เอง และตามกลไกตลาดหรือไม่ ต้องบริหารอย่างไรจึงจะให้สินเชื่อแก่ผู้กู้ได้และได้กำไรด้วย 3 การเข้าถึงสินเชื่อแม้ว่าจะเพิ่มได้เป็นมากมาย แต่ก็ยังไม่พอเพียง 4 ต้องวิเคราะห์ความจริงเกี่ยวกับการเงินชุมชน ขจัดความเชื่อที่ผิดเกี่ยวกับองค์การการเงินชุมชน 5 ประเมินผลงานที่ผ่านมา, ตั้งข้อสังเกตเพื่อการปรับปรุง และหาทิศทางและโอกาสในการดำเนินงานต่อไป

บทที่ 2 กล่าวถึงสาเหตุของการเข้าแทรกแซงตลาดสินเชื่อ เนื้อหาประกอบด้วยเหตุผลที่ต้องเข้าแทรกแซง, ปัญหาตัวแทน (Agency Problems), ปัญหาเรื่องการเลือกผิดประเภท (Adverse Selection) ของการจัดสรรสินเชื่อ, ปัญหาเรื่องภาวะภัยทางศีลธรรม (Moral Hazard) และการสร้างสัมพันธ์กับตลาดท้องถิ่นเพื่อแก้ปัญหา

ผู้แต่งเห็นว่าเพียงภาวะการณ์มีดอกเบี้ยอัตราสูงยังไม่เป็นเหตุผลที่เพียงพอในการเข้าแทรกแซงตลาดเงิน ถ้าการเข้าแทรกแซงอยู่ในสถานการณ์ที่กลไกตลาดทำงานได้อยู่แล้ว ก็อาจจะไม่ได้ผลมาก ดังนั้น การเข้าแทรกแซง ต้องมีความเข้าใจอย่างดีว่าจะมีผลให้ประสิทธิภาพการจัดสรรสินเชื่อ และความเท่าเทียมกันในการได้รับสินเชื่อถูกเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร และอาจเกิดภาวะความล้มเหลวของระบบราคาในตลาด มากน้อยเท่าใด ในกรณีนี้ สามารถใช้การวัดค่าภาวะความล้มเหลวของระบบราคาในตลาด โดยวิธีวิเคราะห์ภาวะภัยทางศีลธรรมและการเลือกผิดประเภท ซึ่งภัยทั้งสองอย่างนี้เกิดจากปัญหาเรื่องข้อมูลที่ไม่ทัดเทียม นั่นคือ ผู้กู้ยืมมีข้อมูลเกี่ยวกับฐานะการเงินของตนเองดีกว่าธนาคารเช่น ความน่าเชื่อถือทางการเงิน และระดับความเสี่ยงของตนเอง

ในภาวะภัยทางศีลธรรมนั้นความขาดประสิทธิภาพในการจัดสรรสินเชื่อเกิดจากการที่ธนาคารไม่สามารถจัดให้ผู้กู้ยืมอย่าทำกิจการที่มีความเสี่ยงมาก ซึ่งอาจทำให้โอกาสเกิดหนี้สูญสูง ปัญหาคือผู้กู้ยืมสามารถหลบเลี่ยงความรับผิดชอบได้เมื่อไม่ชำระหนี้ ส่วนในกรณีของการเลือกผิดประเภทนั้นความขาดประสิทธิภาพในการจัดสรรสินเชื่อเกิดจากการที่ธนาคารไม่สามารถแยกแยะผู้

กู้ยืมที่มั่นคงออกจากผู้กู้ยืมที่มีความเสี่ยงสูงได้ดีพอ จึงคิดอัตราดอกเบี้ยสูงกับทุกราย มีผลให้ผู้กู้ยืมที่มั่นคงต้องรับภาระเกี่ยวพันกับผู้กู้ยืมที่เสี่ยง (cross-subsidizing) ถ้าปัญหารุนแรง ผู้กู้ยืมที่มั่นคงก็จะไม่ยินยอมกู้ที่อัตราดอกเบี้ยนั้นๆ ธนาคารจะเหลือแต่ลูกค้าที่มีความเสี่ยงสูงกว่าเกณฑ์เฉลี่ย ทั้งภาวะภัยทางศีลธรรมและการเลือกผิดประเภทแสดงให้เห็นถึงข้อจำกัดสำคัญที่มีต่อธนาคารที่อยู่ในชุมชนที่มีรายได้น้อย โดยเฉพาะเมื่อขาดหลักทรัพย์ค้ำประกัน (collateral) ถ้าธนาคารขึ้นอัตราดอกเบี้ยเพื่อรองรับความเสี่ยงที่คาดว่าจะเกิดขึ้น ก็อาจสร้างปัญหาการขาดแรงจูงใจในการขอสินเชื่อ (incentive problems) จนกระทั่งธนาคารเองมีกำไรลดลงแทนที่จะเพิ่มขึ้น ดังนั้นธนาคารจึงไม่นิยมเข้าประกอบการในตลาดที่หลักทรัพย์ค้ำประกันมีน้อย และมีค่าใช้จ่ายการบริหารสูง ส่วนการที่ธนาคารจะประกอบกิจการให้ดีต้องมีข้อมูลที่เพียงพอ แต่มีต้นทุนสูงในการหาข้อมูล การเงินชุมชนได้ค้นคิดวิธีแก้ปัญหา โดยหาจากผู้ที่คุ้นเคยกับผู้กู้ยืม (peer) และธนาคารอาจใช้วิธีใหม่ในการบริหารองค์กร เช่น ใช้การว่าจ้างเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นเป็นตัวแทนของธนาคาร ซึ่งเป็นกลไกที่ประหยัด เรียบง่าย แต่เหมาะสมกับการหาข้อมูลจากตลาดซึ่งมีลักษณะที่ไม่เป็นทางการ (informal sector)

บทที่ 3 กล่าวถึงสมาคมการหมุนเวียนการออมและสินเชื่อ (rotating savings and credit associations ROSCAs) และ สหกรณ์สินเชื่อ (Credit Cooperatives) ในเรื่อง ROSCAs มีการวิเคราะห์ระบบการทำงาน, วิธีการบังคับให้ทำตามข้อตกลง และการอำนวยความสะดวกในการออมเงิน และข้อจำกัดขององค์กรนี้ในเรื่องสหกรณ์สินเชื่อ (Credit Cooperatives) ได้พูดถึงความเกี่ยวเนื่องของสหกรณ์สินเชื่อกับการออม และ สหกรณ์สินเชื่อกับการกำกับโดยเพื่อนร่วมกลุ่ม ROSCAs และ สหกรณ์สินเชื่อ (credit cooperatives) เป็นสถาบันสองแห่งที่เกิดก่อนการเงินชุมชน ROSCAsสามารถช่วยเหลือปัจเจกชนที่มีข้อจำกัดด้านสินเชื่อให้สามารถซื้อสิ่งของได้เป็นขั้นเป็นอัน โดยใช้วิธีที่เรียบง่ายในการจัดสรรแบ่งกัน (sharing arrangement) ถึงแม้วิธีการจะเรียบง่ายดียิ่งแต่ขาดความคล่องตัว และยังคงอยู่ในท้องถิ่นเท่านั้น ปัจจุบันจะเน้นเรื่องการออม และมีเรื่องการให้ยืมแบบกลุ่ม (group lending) ด้วย สหกรณ์สินเชื่อ (credit cooperative) เป็นอีกวิธีหนึ่งในการเคลื่อนย้ายเงินทุนท้องถิ่น ตัวอย่างสหกรณ์สินเชื่อของเยอรมันตั้งแต่ในศตวรรษที่ 19 แสดงว่าการออมด้วยวิธีสหกรณ์เป็นวิธีที่ดี วิธีแบบสหกรณ์สนับสนุนการใช้เพื่อนบ้านช่วยตรวจสอบเงินกู้ และช่วยค้ำประกันกันและกัน แต่ก็อาจไม่ใช่วิธีที่ดีที่สุด ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างของการให้ยืมแบบกลุ่มของการเงินชุมชน ซึ่งในบางครั้งมีอัตราการคืนเงินกู้ที่สูงถึง 98% ขึ้นไป นับว่าเป็นอัตราที่สูงมาก จึงคาดว่าสังคมได้ใช้ทรัพยากรมากเกินไปในการตรวจสอบและบังคับกันหรือไม่ ผู้กู้ยืมอาจถูกบังคับให้หลีกเลี่ยงความเสี่ยงมากเกินไป แทนที่จะลงทุนในโครงการที่มีกำไรมากกว่าและมีความเสี่ยงบ้าง ปัญหาเหล่านี้ปัจจุบันยังได้รับความสนใจน้อยจากสังคมการเงินชุมชน วิธีสหกรณ์ก็มีปัญหาในทางปฏิบัติด้วย ถึงแม้สหกรณ์จะมีความคล่องตัวกว่า ROSCA แต่บริหารยากกว่า

บทที่ 4 พุดถึงวิธีการให้ยืมแบบกลุ่ม, การหาวิธีลดการเลือกผิดประเภท, การแก้ปัญหาภาวะภัยทางศีลธรรม นอกจากนี้ มีตัวอย่างสัญญาของการให้ยืมแบบกลุ่ม และอธิบายเรื่องข้อจำกัดของการให้ยืมแบบกลุ่ม

การให้ยืมแบบกลุ่มเป็นนวัตกรรมสำคัญของการเงินชุมชน เป็นผลดีต่อฝ่ายให้กู้ เพราะเป็นการถ่ายโอนภาระการบริหารสินเชื่อให้แก่ฝ่ายกู้ยืม เช่น การตรวจสอบผู้มาขอกู้เงิน การติดตามตรวจสอบการใช้เงินกู้ยืม และการบังคับใช้สัญญาเป็นผลให้ฝ่ายขอกู้สามารถกู้สินเชื่อได้ จากที่เคยไม่ได้รับ หรือเคยกู้ด้วยอัตราดอกเบี้ยสูง จากจุดยืนของทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ การกู้ยืมแบบกลุ่มช่วยแก้ปัญหาเรื่องข้อมูลที่ไม่ทัดเทียมกัน (information asymmetries) ซึ่งเป็นต้นเหตุของ ภาวะภัยทางศีลธรรมและการเลือกผิดประเภท โดยหลักการแล้วการกู้แบบกลุ่มเป็นวิธีทำให้เกิดประสิทธิภาพในการจัดสรรสินเชื่อได้ตรงกับผู้ที่ต้องการที่สุด ถึงแม้ธนาคารยังคงไม่สามารถเข้าถึงข้อมูล หรือไม่สามารถบังคับใช้สัญญาอย่างได้ผล ยิ่งกว่านั้น การให้ยืมแบบกลุ่มยังเป็นวิธีเพิ่มทุนทางสังคม (social capital) กล่าวคือนำความเชื่อใจกันในสังคมชุมชนมาแทนหลักทรัพย์ทางการเงินได้บ้าง ส่งผลต่อเนื่องให้เกิดประสิทธิภาพในการจัดสรรสินเชื่อเพิ่มขึ้นด้วย การวิจัยเรื่องการให้กู้ยืมแบบกลุ่มยังล้าหลังด้านทฤษฎี แต่จวบจนปัจจุบันนี้ บางครั้งพบข้อมูลที่ยังไม่สนับสนุนผลดีของวิธีนี้ เช่น ในภูมิภาคที่อยู่กันแบบกระจาย เช่น อเมริกาใต้ และแอฟริกาจะไม่ประสบผลในวิธีให้ยืมแบบกลุ่ม นอกจากนี้ พบว่ามีปัญหาเรื่องต้องมีต้นทุนในการร่วมประชุมบ่อยๆ, เจ้าหน้าที่สินเชื่อไม่คัดลูกค้าเสียออกเพราะเคยเป็นลูกค้าชั้นดี, และข้อจำกัดเรื่องสมาชิกกลุ่มมีเป้าหมายหลากหลายเกินไป ดังนั้น ธนาคาร the Grameen Bank ได้เสนอการปรับปรุงครั้งใหญ่ในวิธีการให้กู้ยืม โดยเปิดทางให้เพิ่มความคล่องตัวมากขึ้น ยังมีกลไกการให้ยืมด้วยวิธีอื่นๆ ซึ่งอาจใช้วิธียืมแบบกลุ่มหรือไม่ก็ตาม ทั้งนี้เชื่อว่าขนาดของการเงินชุมชนขึ้นอยู่กับการทำงานเข้าใจวิธีการเหล่านี้ และควรประสมประสานให้เข้ากับความคิดใหม่ๆ ด้วย

บทที่ 5 พุดถึงการสร้างพลวัตต่อจากการให้ยืมแบบกลุ่ม เนื้อเรื่องกล่าวถึงการสร้างแรงจูงใจที่มีพลวัต, การสร้างระบบการผ่อนชำระคืนนี้บ่อยๆ, และการสร้างกลไกส่งเสริมการจัดสรรสินเชื่อ เช่น ปรับวิธีตีค่าหลักทรัพย์ค้ำประกัน, จัดให้ชำระหนี้อย่างเปิดเผย, ส่งเสริมการปล่อยหนี้ให้สตรี และการสะสมข้อมูลตลาด

การเงินชุมชนมิได้มีการให้ยืมแบบกลุ่มและรับผิดชอบร่วมกันเป็นนวัตกรรมเพียงอย่างเดียว กิจกรรมอื่น ๆ ที่มีความสำคัญเท่าเทียมกันได้แก่ความสำเร็จในการสร้างแรงจูงใจที่มีพลวัต โดยลูกค้าที่มองการณ์ไกลทราบว่าการผิดชำระหนี้หมายถึงความเสี่ยงในการสูญเสียความสัมพันธ์ ก็จะมีแรงจูงใจเพิ่มขึ้นในการทำงานหนัก และประสบความสำเร็จ การปรับบริการให้อิงกับกระแสเงินสดของครัวเรือนก็มีความสำคัญเพราะช่วยให้ธนาคารสามารถเข้าถึงเงินของลูกค้าก่อนที่จะถูกใช้จ่ายหรือกระจัดกระจายไป การกำหนดชำระหนี้คืนเป็นรายสัปดาห์หรือรายเดือนแม้จะผิดจาก

แบบแผนดั้งเดิมขอการธนาคาร แต่ก็มีความสำคัญเป็นการเฉพาะในการช่วยให้ลูกค้าจ่ายหนี้คืนในจำนวนที่สามารถทำได้ ผู้ให้กู้รายเล็กใช้กลยุทธ์ที่แบ่งการผ่อนชำระหนี้เป็นงวดที่เล็กพอที่ว่า ถ้าจำเป็น ลูกค้าจะชำระได้จากเงินทุนของครัวเรือนเอง แทนที่จะชำระจากกำไรจากโครงการที่ได้รับเงินกู้ นั่น ความเสี่ยงที่ธนาคารได้รับจึงลดน้อยลงอย่างมาก

จำเป็นต้องมีกลไกเพิ่มเติมในการทำงานให้ได้ประสิทธิภาพในภูมิภาคที่ห่างไกลและกระจัดกระจาย, ชุมชนเมืองที่ไม่ถาวร, และลูกค้าที่มีวิจรรย์ณของตนเองดี ถึงแม้ในท้องถิ่นที่มีความสำเร็จในใช้การให้ยืมแบบกลุ่ม ก็ใช้กลไกเพิ่มเติมได้ดี เช่น ความยืดหยุ่นในการจัดการเรื่องหลักทรัพย์ค้ำประกัน โดยการนับคุณค่าและความสำคัญที่ลูกค้าจะสูญเสียถ้าต้องเสียทรัพย์นั้นไป มีไชนับเพียงมูลค่าที่ผู้ให้ยืมคาดว่าจะได้คืนโดยการขายทรัพย์ชิ้นนั้น รวมทั้งการจัดให้มีการชำระหนี้ต่อหน้าสาธารณะแม้จะไม่ระบุความรับผิดชอบร่วมกันไว้ในสัญญาก็ตาม ในที่สุด ถึงแม้จะยังไม่เป็นที่กระจ่างว่าการให้ยืมแบบกลุ่มจะมีความสำคัญเพียงใดต่อความต่อเนื่องของความสำเร็จของการเงินชุมชน แต่หวังว่าในอนาคตจะให้เห็นนวัตกรรมมากขึ้น และความเข้าใจที่ดีขึ้นต่อกลไกที่มีอยู่

บทที่ 6 พูดถึงการออม และการประกันภัย เนื้อเรื่องพูดถึงเหตุผลที่ต้องออมเงิน โดยแบ่งการออมเป็นสองแบบ คือ การออมแบบนานๆ ครั้ง (low-frequency) และการออมแบบสม่ำเสมอ (High-frequency saving) นอกจากนี้มีเรื่องการพิถีพิถันจำกัดของการออมให้จริงจัง, การทบทวนว่าข้อจำกัดของการได้สินเชื่อ ในที่สุดแล้วเป็นข้อจำกัดของการออมจริงหรือไม่, ความจำเป็นในการก่อตั้งธนาคารเพื่อการออม, การประกันภัยขนาดเล็ก (Microinsurance) และสินเชื่อขนาดเล็กกับความเสี่ยง

ปัจจุบันผู้ประกอบการการเงินชุมชน และผู้ดำเนินนโยบาย มีความคิดอย่างหนึ่งว่า การสนับสนุนส่งเสริมให้การออมทำได้ง่ายขึ้น อาจจะสำคัญกว่าการหาหนทางให้สินเชื่อแก่ลูกค้าที่มีรายได้ต่ำ โดยเฉพาะในรายที่มีความยากจนมาก เรื่องนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ดี เพราะครัวเรือนจำนวนมากมีความปรารถนาจะออม และมักต้องหาวิธีที่แยบยลของตนเอง นับว่าครัวเรือนเหล่านี้ขาดแคลนแหล่งการออมเงินที่สะดวกและมั่นคง ผู้แต่งเห็นว่าการออมเงินและการให้กู้ยืมเป็นสิ่งสนับสนุนกัน (complementary) รวมถึงเรื่องการให้บริการการประกันภัยที่เหมาะสมด้วย การที่มีความสามารถในการออมและการกู้ยืม ทำให้มีความสามารถในตัวเองที่จะประกันภัยในเหตุการณ์ต่างๆ ได้ ประสพการณ์ของการให้สินเชื่อขนาดเล็ก สามารถนำมาเป็นความรู้ในการทำการออมขนาดเล็ก (microsavings) และ การประกันภัยขนาดเล็ก (microinsurance) ได้ โดยเฉพาะเรื่องข้อดีของการจัดให้ครัวเรือนทำธุรกรรมทางการเงินบ่อยๆ และในปริมาณน้อย แทนการทำธุรกรรมครั้งเดียวในปริมาณทั้งหมด เช่น การผ่อนชำระคืนเงินกู้เป็นงวดๆ ตัวอย่างนี้สามารถนำมาใช้ได้ในเรื่องการฝากเงิน, การถอนเงินฝาก, และการจ่ายเบี้ยประกันภัย จากประสพการณ์ของการให้สินเชื่อ ทำให้ทราบว่าจะต้องสร้างสถาบันให้แข็งแรง ปัญหาในกรณีนี้จะยากขึ้น เพราะต้องมีการคุ้มครองเงินออม

และผู้ให้ประกันต้องสามารถจ่ายเงินประกันได้แน่นอนและรวดเร็วเมื่อเกิดภัย ดังนั้น การควบคุม กำกับ และการกระจายการบริหาร (diversification) จึงมีความสำคัญเพิ่มขึ้นอย่างมาก เมื่อทำเรื่อง การออมและการประกันภัย

การออมแบบนาน ๆ ครั้งไม่สม่ำเสมอเป็นการออมเพื่อเรื่องราวที่เกิดขึ้นตามความ คาดหมาย และเกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลาของอายุคน เช่น การเริ่มตั้งครอบครัวใหม่, การเลี้ยงดูบุตร ที่เกิดมา, และการใช้ชีวิตในในเมืองปลาย ส่วนการออมสม่ำเสมอหมายถึงการออมที่มีจุดประสงค์ใน การปรับความผันผวนของรายได้ เมื่อรายได้มีความผันผวนมาก ครัวเรือนที่มองการณ์ไกล จะ สามารถสะสมทรัพย์สินมากขึ้น หรือใช้จ่ายทรัพย์สินให้น้อยลง ทำให้การใช้จ่ายมีระดับสม่ำเสมอ ดังนั้น การจัดให้ครัวเรือนมีช่องทางการใช้สินเชื่อเพื่อการอุปโภคบริโภค แทนที่การใช้วิธีให้สินเชื่อ ที่ผูกมัดกับการประกอบกิจการ จึงเป็นกิจกรรมสนับสนุน (complement) ที่สำคัญในการให้ความ คล่องตัวและเปิดโอกาสให้แก่การออม ความริเริ่มนี้นำไปสู่ข้อสงสัยในสมมติฐานของนัก เศรษฐศาสตร์ทั่วไปที่ว่า ปัญหาข้อจำกัดในการได้รับสินเชื่อมีความจำเป็นกว่าปัญหาข้อจำกัดใน การเข้าถึงการออมที่มั่นคง หนังสือเล่มนี้แย้งว่า ถึงแม้ทฤษฎีจะเป็นเช่นนี้ แต่เราไม่สามารถ แก้ไขปัญหาการเข้าถึงข้อจำกัดในการได้รับสินเชื่อได้ ถ้าไม่หยิบยกปัญหาเรื่องความเป็นไปได้ของ ข้อจำกัดในการออมขึ้นมาพิจารณาพร้อมกัน จากการสำรวจงานวิจัยเกี่ยวกับข้อจำกัดในการให้ สินเชื่อ หนังสือเล่มนี้เสนอว่า ผลประจักษ์ที่ใช้เป็นข้อบ่งชี้ข้อจำกัดในการเข้าถึงสินเชื่อ นั้น สัมพันธ์ กับภาวะข้อจำกัดในการออมเช่นกัน

ในประเด็นเรื่องการประกันภัยขนาดเล็ก ควรมีความริเริ่มใหม่ๆ ใช้วิธีให้การประกันชีวิต ควบคู่กับการให้สินเชื่อ, การประกันภัยจากปัญหาสุขภาพ และการประกันภัยจากสภาพอากาศ เลวร้ายแทนที่จะประกันภัยจากผลผลิตได้ผลไม่ดี แต่มีข้อจำกัดเช่นเดียวกับที่พบในการให้สินเชื่อ ขนาดเล็ก นั่นคือ ปัญหาความไม่สมดุลของข้อมูล, ทำให้เกิดปัญหาการขาดประสิทธิภาพในการ จัดสรรการประกันภัย อันเกิดจากการเลือกผิดประเภท และภาวะภัยทางศีลธรรม และปัญหาค่า ดำเนินธุรกิจสูง การให้ยืมแบบเป็นกลุ่มมีผลให้ได้รับข้อมูลที่ไม่เป็นทางการ และการผูกมัดช่วยเหลือ กันในกลุ่มเพื่อนบ้าน แต่สัญญาที่เข้มงวดมากก็มีผลเป็นการลงโทษลูกค้า ณ ขณะเวลาที่เขาต้องการ ความคล่องตัวอย่างสูง กล่าวโดยรวม ในบทนี้ หนังสือนี้แนะนำประโยชน์ในการเน้นการบริการทาง การเงินด้วยชุดวิธีที่เปิดกว้าง แทนที่การมุ่งที่กิจกรรมของการเงินชุมชนที่นิยมอย่างแคบ ๆ

บทที่ 7 กล่าวถึงการให้สินเชื่อแก่ประชากรหญิง/ชาย เนื้อเรื่องอธิบายว่าทำไมเน้นการ ปลดปล่อยสินเชื่อแก่ประชากรหญิงมากกว่าชาย, การใช้วิธีการวิเคราะห์ด้วยวิธีนีโอคลาสสิก (Neoclassical Approaches) ในเรื่องการตัดสินใจทางเศรษฐกิจในครัวเรือน, ประชากรหญิงเป็น ลูกค้าสินเชื่อที่ดีกว่าชายหรือไม่, ทำไมการปล่อยสินเชื่อให้ประชากรหญิงจึงได้ผลดีมากกว่า และ การเสริมสร้างอำนาจต่อรองให้เสมอภาคทั้งประชากรหญิง/ชาย

หนังสือเล่มนี้เสนอว่าการส่งเสริมโอกาสแก่สตรีจะเป็นผลดีทั้งต่อประสิทธิภาพในการจัดสรรสินเชื่อ และต่อความเสมอภาคในครัวเรือน ผู้ที่สนับสนุนกิจกรรมการเงินชุมชน มีความเห็นว่า กิจกรรมนี้ช่วยส่งเสริมการพัฒนาที่เป็นระยะยาว เพราะสตรีเป็นผู้แทนหลักของสุขภาพที่ดีและการได้รับการศึกษาของเด็ก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้เขียนเน้นเสนอเรื่องศักยภาพของการเงินชุมชนในการเพิ่มโอกาสของการประกอบอาชีพด้วยตนเอง ให้มีมากขึ้นทั้งชนิดและปริมาณงาน ทั้งยังเพิ่มโอกาสอื่นๆ เช่น การเรียนรู้หาความชำนาญ, การปกป้องสิทธิสตรีโดยการให้มีบุคคลที่สามช่วยตรวจตรา, การอำนวยความสะดวกในการเก็บออมเงิน และการส่งเสริมทุนทางสังคม (social capital) ผู้เขียนมองว่ายังต้องมีการวิจัยมากขึ้น อย่างน้อยสามประเด็น คือ (1) ควรเพิ่มการวิจัยเชิงประจักษ์เรื่องความเป็นหญิง/ชาย และผลกระทบที่ได้จากการเงินชุมชน (2) การออกแบบก่อตั้งสถาบันการเงินชุมชนควรปรับปรุงอย่างไร เมื่อมีการคำนึงถึงความแตกต่างของสถานภาพประชากรหญิง/ชาย (3) การพยายามเพิ่มความสามารถในการใช้การเงินชุมชน ให้เกื้อหนุนต่อการปรับเปลี่ยนค่านิยมทางสังคม

บทที่ 8 พุดถึงการวัดผลสำเร็จของกิจการการเงินชุมชน เนื้อเรื่องกล่าวถึงผลกระทบที่การเงินชุมชนมีต่อครัวเรือน, พื้นฐานสำหรับการประเมินความสำเร็จ, ปัญหาในการเลือกกลุ่มตัวอย่าง (มีกรณีศึกษาจากประเทศต่างๆ เช่น ประเทศไทย, เปรู, ชิมบับเว และบังคลาเทศ)

การเงินชุมชนเกิดมาจากอุดมการณ์ที่ต้องการก่อตั้งธนาคารที่มีผลปฏิบัติทางด้านสังคมและเศรษฐกิจ ในกรณีนี้ เป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องมีการใช้วิธีการหลายอย่างในการประเมินผลการบรรลุเป้าหมาย จนกระทั่งปัจจุบันนี้ ยังไม่มีการศึกษาชิ้นใดที่เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางในความน่าเชื่อถือ จึงสะท้อนให้เห็นถึงความยากในการประเมินผล ผู้เขียนเห็นว่า เป็นสิ่งสำคัญที่ต้องทำรายละเอียดให้ถูกต้อง ความยากในการประเมินผลของการเงินชุมชน คือไม่สามารถใช้วิธีสุ่มตัวอย่าง ปัจจัยที่สัมพันธ์กับการได้รับเงินกู้คือ อายุ การศึกษา สถานะทางสังคม ฯลฯ แต่มีบ่อยครั้งที่ปัจจัยเงื่อนไขเป็นปัจจัยที่วัดค่าไม่ได้ เช่น สัญชาติญาณในการเป็นผู้ประกอบการ, การมีเครือข่ายสัมพันธ์ในวงการธุรกิจ, หรือการอยู่ในกลุ่มเป้าหมายของโครงการ เนื่องจากปัจจัยที่วัดค่าไม่ได้เหล่านี้มีความสัมพันธ์กับการได้รับหรือไม่ได้รับสินเชื่อ ทั้งนี้ การเปรียบเทียบผลกระทบในระหว่างช่วงเวลาที่แตกต่างกันสามารถทำได้บ้าง แต่ก็มีข้อจำกัดเพราะตัวแปรอาจมีค่าไม่คงที่เมื่อเวลาผ่านไป ทำให้ผลประเมินเกิดความเบี่ยงเบนตามการเปลี่ยนแปลงนั้นได้ ดังนั้น การได้รับสินเชื่ออาจจะเป็นผลจากปัจจัยเหล่านี้ และค่าที่วัดได้เพื่อประมาณการผลกระทบก็จะไม่เที่ยงและอาจเบี่ยงเบนได้มาก โครงการขนาดใหญ่อาจตั้งขึ้นในท้องถิ่นต่างกัน ด้วยเหตุผลที่ต่างกัน และเป็นสาเหตุสำคัญอีกอย่างหนึ่งของความเบี่ยงเบนในการประเมินผลงาน เช่น สถาบันและสาขานั้นตั้งขึ้นเพื่อบริการประชาชนที่เข้าไม่ถึงสินเชื่อ หรืออาศัยอยู่ในท้องถิ่นห่างไกลเป็นพิเศษ หรือในทางกลับกัน ตั้งขึ้นในท้องถิ่นที่มีโครงสร้างเศรษฐกิจที่ช่วยสนับสนุน อย่างไรก็ตาม ไม่ควรที่จะกังวลกับ

เรื่องการเงินประเมิณผลประกอบการแบบนี้มากเกินไป และไม่ควรหลงทิศทางการเน้นวัดผลประกอบการเช่นนี้ ในความเป็นจริง การประมาณการโดยวิธีที่ชัดเจนแบบสถิติไม่ใช่เรื่องง่าย แต่ก็ยังสามารถคำนวณว่าเมื่อเงินทุนเปลี่ยนไป กำไรได้เปลี่ยนไปอย่างไรบ้าง นั่นคือ ใช้วิธีกำไรส่วนเพิ่มที่เกิดจากเงินทุนส่วนเพิ่ม (to measure the marginal return to capital) และสามารถคำนวณว่าการกู้ยืมมีผลต่อตัวแปรระดับครัวเรือนอย่างไรบ้าง ตัวแปรเหล่านี้ได้แก่ รายได้ การบริโภค สุขภาพอนามัย การเข้าโรงเรียน ฯลฯ ซึ่งในหลายๆกรณี สิ่งเหล่านี้เป็นตัวแปรโจทย์ ที่การบริหารนโยบายควรสนใจ มากกว่าประเด็นแคบๆที่ว่าอะไรเป็นตัวทำกำไรของการเงินชุมชน การวัดได้ผลกระทบที่เป็นบวก ไม่ได้หมายความว่า เป็นโครงการที่ควรสนับสนุนเสมอไป เพราะการมีประสิทธิภาพด้านการบริหารต้นทุน (Cost-effectiveness) ก็มีความสำคัญ การวิจัยที่น่าเชื่อถือไม่จำเป็นต้องซับซ้อน สิ่งที่สำคัญมีเพียงการออกแบบที่ดี นอกจากนี้ ยังต้องมีงานที่ต่อเนื่องจากการประเมินผล นั่นคือการตีความผลที่วัดได้ ว่าน่าจะทำโครงการหรือไม่เพียงใด

บทที่ 9 พูดถึงการอุดหนุนและความยั่งยืนของการเงินชุมชน โดยมีตัวอย่างคือ ธนาคารหมู่บ้านจากประเทศบังกลาเทศ นอกจากนี้มีการพิจารณาต้นทุนและผลได้จากการอุดหนุน, การหาพัฒนาการของวิธีการทำให้การอุดหนุนได้ผลดี, กลยุทธ์ระยะสั้นเพื่อการอุดหนุนช่วยเหลือลูกค้าที่ยากจนมาก และกลยุทธ์เพื่อการอุดหนุนช่วยเหลือในระยะยาว

โดยหลักการแล้ว ถ้ามีการออกแบบให้ดี ก็สามารถอุดหนุนการเงินชุมชนได้ ซึ่งถ้าทำได้ ก็จะเป็นส่วนหนึ่งของการกำลังผลักดันให้บุคคลสามารถเปลี่ยนผ่านชีวิตให้ดีขึ้น ส่วนรัฐก็จะได้วิธีการบริหารงานที่โปร่งใส แต่ยังคงมีข้อเสนอให้หาวิธีสร้างให้การเงินชุมชนยั่งยืนได้ด้วยตนเอง เงินอุดหนุนที่ได้จากระยะสั้นๆเพื่อการลดความเหลื่อมล้ำในสังคม อาจทำให้สูญเสียพลวัตในการสร้างประสิทธิภาพที่ยั่งยืน และผู้บริจาคพึงตระหนักถึงเรื่องนี้ ก่อนดำเนินการจึงควรออกแบบโครงการให้ครอบคลุมถึงตอนจบอย่างชัดเจน (exit strategies) ในอีกด้านหนึ่ง มีตัวอย่างโครงการอุดหนุนที่ประสบความสำเร็จ มีประสิทธิภาพ และมีการชำระคืนเงินกู้ การเงินชุมชนหลายรายมีวิธีประกอบกิจการได้, สามารถให้กู้แก่คนยากจน และไม่ต้องรับเงินอุดหนุน หนังสือได้ให้ความรู้จากระบบการณ์ในเรื่องการอุดหนุนการเงินชุมชนไว้มาก และได้เสนอข้อควรคำนึงหลายประการ ประการหนึ่งคือ การพึ่งพาเงินอุดหนุนมักทำให้จำกัดขอบข่ายของการทำงานแคบลง ดังนั้น การรับเงินอุดหนุนน้อยลงหรือไม่รับเลย แต่บริการประชาชนได้มากกว่า จึงน่าจะดีกว่า ประการที่สอง คือการคิดค้นสิ่งใหม่ เพราะความกดดันจากผู้บริจาคเงินอุดหนุน อาจเป็นผลให้การเงินชุมชนบางรายหันมาคิดค้นวิธีการทำงานที่หลุดพ้นจากแรงกดดัน อีกประการหนึ่ง การวิเคราะห์ต้นทุนและผลรับ ด้วยวิธีคงที่ (static framework of cost-benefit analyses) อาจได้ผลเกินจริงในด้านประโยชน์ ข้อควรคำนึงประการสุดท้ายคือ ผู้บริจาคเงินอุดหนุน และผู้เสียภาษี มักไม่อดทนพอ ดังนั้น โครงการบางอย่างอาจถูกยกเลิก ทั้งๆที่ต้องอาศัยเวลาในการดำเนินการหลายๆปี ข้อพึงตระหนักจึงไม่ใช่ว่า

จะวัดกำไรด้วยวิธีไหน แต่เป็นว่า จะใช้เงินอุดหนุนอย่างไร มีแผนงานที่มุ่งหาวิธีใช้เงินอุดหนุนหรือไม่ และมีวิธีหลีกเลี่ยงการสูญเสียแรงจูงใจในการปฏิบัติงานอย่างไร

บทที่ 10 พูดถึงการบริหารจัดการ การเงินชุมชน เนื้อเรื่องเล่าถึงการกำเนิดและล้มเลิกของตัวอย่างการเงินชุมชนของประเทศโคลัมเบีย, การนำทฤษฎีเจ้าของกับตัวแทน (Principal-Agent Theory) มาใช้วิเคราะห์การบริหารจัดการการเงินชุมชน (ปัญหาเรื่องการมีภารกิจมากกว่าหนึ่งอย่าง กล่าวคือการ ระหว่างการลดความยากจนกับการสร้างกำไรให้องค์กร, ปัญหาภารกิจที่วัดผลงานได้ยาก, การเลือกวิธีให้แรงจูงใจระหว่างแบบแรงจูงใจสูง (High-Powered Incentives) กับแบบแรงจูงใจต่ำ (Low-Powered Incentives), ปัญหาทางวัฒนธรรม, ปัญหาแรงจูงใจในระหว่างกลุ่มงาน, ปัญหาการบูรณาการแรงจูงใจ, ข้อเสนอให้ใช้วิธีนำผลงานและต้นทุนขององค์กรโดยเฉพาะองค์กรเอกชนมาเปรียบเทียบ (Yardstick Competition), นอกจากนี้เนื้อเรื่องยังกล่าวถึงการหลีกเลี่ยงวิธีใช้แต่เป้าหมายระยะสั้น, การหาวิธีลดการทุจริต, และปัญหาภารกิจที่ไม่ประสานงานกัน, การออกแบบระบบให้ผลตอบแทน, ผลของความเป็นเจ้าของและรูปแบบขององค์กรที่มีต่อผลประกอบการ และผลได้ที่เกิดจากการประกอบการของการเงินชุมชน

องค์กรมักให้ผลตอบแทนต่อเจ้าหน้าที่สินเชื่อ เมื่อพวกเขาปล่อยเงินกู้ได้มาก ราย, เงินกู้แต่ละรายมีปริมาณมาก, และปล่อยเงินกู้ที่สามารถชำระหนี้คืนได้ แต่องค์กรมักล้มให้รางวัลแก่ผลงานที่ช่วยลดต้นทุนการดำเนินงาน หรือผลงานที่มีมาตรการในการลดความยากจน มีผลทำให้เจ้าหน้าที่เบี่ยงเบนจากเป้าหมายที่สำคัญ การมีภารกิจหลายอย่างทีนอกเหนือจากทำกำไร ทำให้มีความยากลำบากในการออกแบบรางวัลจูงใจที่ ทั้งตอบแทนการสร้างกำไร และการพัฒนาสังคม (optimal incentive schemes) โดยหลักการแล้ว ผู้จัดการโครงการมีหน้าที่สร้างแรงจูงใจให้เจ้าหน้าที่ทำหน้าที่ให้ประสพผลทั้งสองอย่างนี้ แต่ในทางปฏิบัติ เป้าหมายทั้งสองมักขัดแย้งกัน ทั้งนี้ ข้อจำกัดอย่างหนึ่งคือ การที่ไม่ได้สำรวจต้นทุนและผลประกอบการครบทุกรายการ

การใช้แรงจูงใจมีแบบระดับต่ำเพื่อให้พนักงานทำงานอย่างสม่ำเสมอ (low-powered incentives) ได้แก่ ความหวังในการเลื่อนตำแหน่ง, การได้รับการฝึกอบรม, และการได้รับการมอบหมายงานที่ดี และ การจูงใจแบบระดับสูง (high-powered incentives) ที่เชื่อมโยงเงินเดือนเข้ากับดัชนีที่เห็นได้ชัดของผลประกอบการต่างๆ ข้อเสียประการหนึ่งของการใช้แรงจูงใจระดับสูงมากเกินไป คือ มันสามารถทำลายวัฒนธรรมองค์กร เพราะมีปรากฏการณ์ที่เจ้าหน้าที่สินเชื่ออาจให้ความสำคัญกับเป้าหมายส่วนตัว มากกว่าเป้าหมายรวมขององค์กรโดยรวม รวมทั้ง อาจมีผลชักนำให้เห็นแก่ผลประโยชน์ เช่น การทุจริต และการลักลอบทุจริตในการบันทึกบัญชี ดังนั้น จึงมีความคิดริเริ่มใช้วิธีนำผลงานและต้นทุนขององค์กรอื่นโดยเฉพาะองค์กรเอกชนมาเปรียบเทียบ และการตรวจสอบบัญชีอย่างเข้มงวด (internal controls) อนึ่ง การบริหารจัดการการเงินชุมชน มี

ความสัมพันธ์กับสังคมและเศรษฐกิจ ถึงแม้จะใช้ธนาคารพาณิชย์ที่ประสบผลสำเร็จเป็นต้นแบบ แต่ภารกิจของการเงินชุมชนมีความซับซ้อนกว่า และยังมีช่องว่างอีกมากที่จะคิดค้นให้ก้าวหน้ามากขึ้น ภาค ๔ หมายเหตุผู้วิจารณ์

1. สรุปเนื้อความคือ ผู้เขียนเสนอว่าที่ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ควรต้องมีคำตอบให้แก่ปัญหาที่ครัวเรือนที่ยากจนไม่อาจหลุดพ้นจากความยากจนได้ ในกรณีนี้ ผู้เขียนหนังสือเห็นว่าประเด็นปัญหาทางทฤษฎีเศรษฐศาสตร์คือ สมมติฐานทางเศรษฐศาสตร์เกี่ยวกับการออมและสะสมทรัพย์ของครัวเรือนที่ยากจน และความล้มเหลวของระบบราคาในตลาด (market failures) นอกจากนี้ ผู้เขียนมีประสบการณ์ว่าการปฏิบัติงานในประเทศทางเอเชียและลาตินอเมริกา ไม่เข้ากับทฤษฎีการให้ยืมเป็นกลุ่ม อนึ่ง จุดประสงค์ของหนังสือคือ การหาคำตอบและการจัดระเบียบข้อถกเถียงในงานเขียนเรื่องการเงินชุมชน ทั้งนี้ หนังสือพูดถึงเรื่อง การทบทวนการทำงานของระบบธนาคารพาณิชย์, การแทรกแซงตลาดสินเชื่อ, ฐานรากของการเงินชุมชน, พัฒนาการต่อจากการให้ยืมแบบกลุ่ม, การออมและการประกันภัย, การให้กู้แก่ประชากรหญิง/ชาย, การวัดผลงานของการเงินชุมชน, การอุดหนุนจากรัฐและความยั่งยืน และการบริหารจัดการการเงินชุมชน หนังสือเสนอว่า ยังต้องการความคิดที่ชัดเจนและแน่วแน่ในประเด็นว่า ควรมีการอุดหนุนการเงินชุมชนหรือไม่, ควรมีแต่เรื่องสินเชื่อ หรือควรมีบริการเสริม, ควรเน้นทำกำไรเพื่อให้องค์กรอยู่ได้เองตามกลไกตลาดหรือไม่, การเข้าถึงสินเชื่อแม้ว่าจะเพิ่มได้เป็นมากราย แต่ก็ยังเป็นเพียงคนส่วนน้อยของผู้ที่ไม่ได้รับสินเชื่อ สังคมยังต้องการบริการทางการเงินที่เข้าไปพึ่งพาได้ ณ ระดับดอกเบี้ยที่ตนเองสามารถจ่ายได้, ควรจัดความเชื่อที่ผิดเกี่ยวกับองค์กรการเงินชุมชน, ต้องประเมินผลงานที่ผ่านมา, ตั้งข้อสังเกตเพื่อการปรับปรุง และหาทิศทางและโอกาสในการดำเนินงานต่อไป การที่ตลาดสินเชื่อมักมีปัญหาขาดแคลนข้อมูล ทำให้ธนาคารต้องสำรองต้นทุนสำหรับภาวะภัยทางศีลธรรม ทั้งก่อนและหลังการให้สินเชื่อ ทำให้คิดอัตราดอกเบี้ยสูง ซึ่งมีผลเสียต่อเนื่องคือ ปัญหาเรื่องการเลือกผิดประเภท ส่วนสาเหตุของการเข้าแทรกแซงตลาดสินเชื่อ ก็เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพ และความทั่วถึงในการให้สินเชื่อ แต่การเข้าแทรกแซง พึงวิเคราะห์ตลาดให้ดีกว่าก่อนว่ามีภาวะความล้มเหลวของกลไกตลาดมากน้อยเพียงไร การวิเคราะห์นี้ใช้ทฤษฎีภาวะภัยทางศีลธรรม และการเลือกผิดประเภท

ในเรื่องฐานรากของการเงินชุมชน ได้แก่ สมาคมการหมุนเวียนการออมและสินเชื่อ (rotating savings and credit associations ROSCAs) และสหกรณ์สินเชื่อ (Credit Cooperatives) เรื่องการให้ยืมแบบกลุ่ม และการสร้างพลวัตต่อจากการให้ยืมแบบกลุ่ม เป็นประโยชน์ต่อการจัดสรรสินเชื่อสู่ครัวเรือน เรื่องการออมนอกจากเพื่อใช้จ่ายในวาระสำคัญของชีวิตแล้ว ยังมีความสำคัญคือเพื่อความมั่นคงในการบริโภค โดยเฉพาะเมื่อรายได้มีความผันผวน ทั้งยังใช้ประกันภัยต่างๆที่อาจเกิดขึ้น ดังนั้น การออมจึงมีความสำคัญเท่ากับการได้รับสินเชื่อเพื่อการลงทุน และประกอบการ ชุมชนจะได้ประโยชน์จากการที่การเงินชุมชนเปิดบริการการออม และการ

ประกันภัย อหนึ่ง ประชากรหญิงเป็นลูกค้าสินเชื่อที่ดี การปล่อยสินเชื่อให้ประชากรหญิงได้ผลดีมาก ต่อสวัสดิการของครอบครัว ทั้งยังช่วยสร้างความเสมอภาคระหว่างหญิงและชายในครัวเรือน เรื่องการประเมินผลงานของการเงินชุมชน ต้องระมัดระวัง ศักยภาพแวดล้อมที่แตกต่างไปในแต่ละกรณี เช่น เป้าหมายของโครงการและที่ตั้ง รวมทั้งตระหนักถึงอุปสรรคที่พบได้ในงานวิจัยทั่วไป เช่น ตัวแปรมีการเปลี่ยนแปลงเมื่อเวลาผ่านไป และตัวอย่างที่ศึกษาได้ออกจากการทดลองไป นอกจากนี้ ควรพิจารณาสิ่งที่ใช้เป็นตัววัดผลงาน เนื่องจากการใช้กำไรเป็นตัววัดผลประกอบการ ย่อมไม่ใช่สิ่งที่ตรงเป้าหมายของการเงินชุมชน ซึ่งมีเป้าหมายหลักคือการพัฒนาชุมชนที่ยากจน เรื่องการใช้เงินอุดหนุนไม่ใช่สิ่งที่ผิด เพราะมีกิจกรรมมากมายภายใต้ปฏิบัติการของการเงินชุมชน ที่ควรใช้เงินอุดหนุนไปสร้างสิ่งที่ดีที่สุดแก่สังคมและเศรษฐกิจแต่ตัววัดผลประจักษ์ได้ยาก ข้อพึงตระหนักจึงไม่ใช่ว่าจะวัดกำไรด้วยวิธีไหน แต่เป็นว่า จะใช้เงินอุดหนุนอย่างไร มีแผนงานที่มุ่งหาวิธีใช้เงินอุดหนุน และวิธีหลีกเลี่ยงการสูญเสียแรงจูงใจในการปฏิบัติงาน เรื่องการบริหารจัดการการเงินชุมชน มีเป้าหมายในการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ พร้อมกับการทำกำไรเลี้ยงองค์กรได้เอง ดังนั้น ถึงแม้จะใช้องค์กรที่ประสบผลสำเร็จทางการเงินเป็นต้นแบบ แต่ภารกิจของการเงินชุมชนมีความซับซ้อนกว่าองค์กรทั่วไป

มีรายละเอียดอีกมาก ผู้อ่านควรได้อ่านโดยตลอด จึงจะได้เนื้อหาครบถ้วน จุดเด่นข้อแรก ของหนังสือเล่มนี้ คือประสบการณ์อันลุ่มลึกของผู้เขียน ในเรื่องของการเงินชุมชนทั้งทางด้าน ทฤษฎีและด้านการปฏิบัติงาน ข้อสองคือ การวิเคราะห์การเงินชุมชนด้วยเชิงเศรษฐศาสตร์อย่างละเอียดลออและชัดเจน เช่น แบบจำลองทั้งหลายที่ใช้วิเคราะห์ตั้งแต่เรื่องการทำกับโดยเพื่อนร่วมกลุ่ม การให้ยืมแบบกลุ่ม, แรงจูงใจในการขอสินเชื่อ, การออม, การวัดผลงานของการเงินชุมชน, การวิเคราะห์การให้เงินอุดหนุน และการบริหารจัดการการเงินชุมชน นอกจากนี้ ยังมีแบบฝึกหัดท้ายบทสำหรับให้นักศึกษาระดับสูง ใช้คิดวิเคราะห์เรื่องการเงินชุมชน โดยใช้หลักเศรษฐศาสตร์ จุดเด่นข้อสามคือ วิสัยทัศน์ในการคาดคะเนอนาคตของการเงินชุมชน

2. อย่างไรก็ดี ยังมีคำถามที่หนังสือยังคงหาคำตอบอยู่ และเป็นคำถามที่พบเห็นอยู่เสมอ ในงานนโยบายสาธารณะทางเศรษฐศาสตร์ นั่นคือ การบริหารองค์กรให้ได้กำไรพร้อมกับได้บรรลุ เป้าหมายการเติมเต็มสวัสดิการสังคม (Cost efficiency while social welfare fulfillment) ผู้วิจารณ์เห็นว่า ประเด็นนี้อธิบายได้ด้วยกรอบความคิดเรื่องการบริหารจัดการองค์กร ควรวางผัง กรอบคิดให้ชัดเจน เพื่อขอจัดความสับสน วิธีหนึ่งคือ ใช้หลักการบริหารกลยุทธ์ขององค์กร (organization strategic management) แยกเรื่องสวัสดิการสังคม (social welfare) ให้เป็น เป้าหมายระดับมหภาคของกลยุทธ์ระดับองค์กร ส่วนเรื่องการสร้างกำไร (Cost efficiency) ให้เป็น เป้าหมายจุลภาคของกลยุทธ์ระดับปฏิบัติการองค์กร (operation) ซึ่งใช้วิธีการบริหารธุรกิจมา บริหารองค์กรให้มีการสร้างรายได้, การจัดการต้นทุน, การจัดการบุคคล ฯลฯ จนได้กำไร มี

มาตรฐานทัดเทียมกับธุรกิจทั่วไปได้ ทั้งยังให้บริการแก่ประชากรทั่วไป แล้วนำผลกำไรกลับมาพัฒนาชุมชนเอง ในการนี้ วิธีหนึ่งที่นิยมใช้กัน คือ cross subsidies (การนารายได้จากการทำงานให้ลูกค้ากลุ่มหนึ่ง เช่น องค์กรภาคประชาสังคมขนาดใหญ่มาจุนเจือทำให้บริษัทแข็งแกร่งอยู่ได้ และสามารถให้บริการแก่ลูกค้าอีกกลุ่มหนึ่ง เช่น องค์กรภาคสังคมขนาดเล็กโดยคิดราคาย่อมเยา) เช่นนี้แล้ว องค์กรการเงินชุมชนก็จะมีพลวัต (dynamic) มีกำไรต่อเนื่องเช่นธุรกิจเอกชน กำไรส่วนหนึ่งเลี้ยงตนเอง ส่วนหนึ่งจรรโลงภารกิจเพื่อเศรษฐกิจสาธารณะของชุมชนนั้นๆ

ตัวอย่างประเด็นนี้ควรดูได้จากผลงานของยูนุส (Yunus) ผู้ก่อตั้งธนาคารหมู่บ้านเป็นแห่งแรก ในเรื่องนี้เป้าหมายองค์กรคือการขจัดความยากจน และใช้กลยุทธ์การดำเนินงานโดยเริ่มจากการให้สินเชื่อแก่คนยากจนที่เข้าไม่ถึงสินเชื่อ ส่วนเป้าหมายการดำเนินการ คือ ผู้รับสินเชื่อสามารถนำเงินไปสร้างอาชีพ มีรายได้ ดูแลครอบครัว ให้บุตรได้รับการศึกษา แล้วกลับมารับช่วงบริหารการเงินชุมชนต่อ และสามารถนำคืนเงินกู้ส่งคืนได้ครบถ้วน ตัวอย่างนี้เป็นคำตอบที่มีความหวัง, มีผลความสำเร็จให้เห็นแล้ว เป็นเครื่องยืนยันความเป็นไปได้ และมีปณิธานอันมั่นคงในการก้าวสู่เป้าหมายในการขจัดความยากจนให้หมดสิ้นไปในที่สุด ส่วนองค์กรก็พัฒนาไปในเชิงธุรกิจจนกระทั่งได้ร่วมทุนกับบริษัทต่างประเทศในเรื่องโภชนาการ และโทรคมนาคม นอกจากนี้ ยูนุสยังเสนอความคิดเห็นในเรื่องธุรกิจเพื่อสังคม ซึ่งนำเงินจากการอุดหนุน มาบริหารแบบธุรกิจ แต่ไม่ปันผลกำไร เพราะนำกำไรไปใช้พัฒนาสังคมต่อไป เป็นการรักษาประโยชน์ไว้เป็นของชุมชน (Yunus, 2006)

3. ในเรื่องการที่ครัวเรือนที่ยากจนไม่สามารถเข้าถึงอุปทานสินเชื่อ นั่น หนังสือใช้ทฤษฎีหลายบทในการอธิบาย ถ้านักศึกษาเข้าใจทฤษฎีเหล่านี้ก็จะศึกษาเรื่องการเงินชุมชนได้ดียิ่งขึ้น

3.1 เรื่องการที่เงินทุนไม่เคลื่อนย้ายสู่ครัวเรือนที่ยากจนผู้ที่มีอุปสงค์ต่อสินเชื่อ หนังสืออธิบายด้วยกฎของผลผลิตส่วนเพิ่มลดน้อยถอยลง (the law of diminishing marginal return to inputs คือ ในการใช้ปัจจัยการผลิต หน่วยเพิ่มแต่ละหน่วยจะให้ผลผลิตต่อหน่วยนั้นๆ น้อยกว่าหน่วยที่แล้ว) การใช้ปัจจัยทุนของหน่วยผลิตที่ยากจน ควรจะให้ผลผลิตส่วนเพิ่มสูงกว่าการใช้ปัจจัยทุนของหน่วยผลิตที่ร่ำรวย ดังนั้น สินเชื่อน่าจะเคลื่อนย้ายไปสู่หน่วยผลิตที่ยากจน แต่ความเป็นจริงไม่เป็นเช่นนั้น เพราะ (1) การที่ข้อมูลไม่สมมาตรระหว่างฝ่ายให้กู้ และฝ่ายกู้ ทำให้เกิดภาวะภัยทางศีลธรรมได้ รวมทั้งค่าใช้จ่ายสูงไม่คุ้มกับจำนวนเงินต่ำๆ ที่ปล่อยกู้ ดังนั้น ธนาคารจึงไม่นิยมปล่อยกู้แก่ลูกค้าที่มีรายได้น้อย (2) เนื่องจากผู้มีรายได้น้อยเข้าถึงปัจจัยอื่นนอกเหนือจากทุน เช่น การศึกษา, การเชื่อมโยงต่อกันในวงการธุรกิจ และปัจจัยอื่นๆ ทำให้ผลผลิตส่วนเพิ่มของปัจจัยทุนที่ใช้ มีน้อยกว่าผู้ผลิตที่เข้าถึงปัจจัยอื่นเหล่านั้น จึงมีโอกาสได้รับสินเชื่อน้อยกว่า (3) ผู้ประกอบการรายใหญ่มีระดับการผลิตที่สูงพอที่จะได้รับการประหยัดจากขนาด (economies of scale) และได้รับผลผลิตจากปัจจัยทุนในอัตราเพิ่ม (increasing return to scale) แต่ผู้ประกอบการ

รายเล็กไม่สามารถเข้าถึงความได้เปรียบนี้ ทำให้ผลผลิตจากทุนด้อยกว่าผู้ผลิตรายใหญ่ จึงไม่ได้รับการจัดสินเชื่อให้ เกิดเป็นกับดักแห่งความยากจน ดังนั้น เพื่อชดเชยความเสียเปรียบด้านเงินทุนเหล่านี้ จึงเกิดโครงการอุดหนุนต่างๆ ขึ้น

3.2 เนื้อหาในหนังสือเรื่องการให้สินเชื่อมีความสอดคล้องกับสาระสำคัญของทฤษฎีตลาดสินเชื่อ (พัฟฟงศกร, 1991) ซึ่งแบ่งตลาดออกเป็น 4 กลุ่ม คือ (1) กลุ่มแรกเห็นว่าตลาดสินเชื่อมีลักษณะเป็นตลาดกึ่งศักดินา (semi-feudalism) ผู้ให้กู้มีอำนาจผูกขาดที่จะเรียกเก็บอัตราดอกเบี้ยจากผู้กู้แต่ละราย ในอัตราที่ต่างกัน อำนาจการผูกขาดมาจากอำนาจทางการเมือง และกฎเกณฑ์ของสังคม (2) กลุ่มกระแสหลักสำนักนีโอคลาสสิก ซึ่งเชื่อว่าแม้กิจกรรมให้กู้จะมีปัญหาความไม่แน่นอน(uncertainty) แต่กลไกราคาในตลาดสินเชื่อจะสามารถทำหน้าที่จัดสรรสินเชื่อได้อย่างมีประสิทธิภาพ ตลาดสินเชื่อเป็นตลาดแข่งขัน ผู้กู้มีโอกาสเลือกเจ้าหนี้ได้ ดุลยภาพจะเป็นการจัดสรรทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพ เหตุที่อัตราดอกเบี้ยแพงไม่ใช่เกิดจากอำนาจผูกขาดแต่เป็นเพราะการให้กู้เป็นกิจกรรมที่มีค่าใช้จ่ายในการบริหารงานสูงมีความเสี่ยงสูง และต้นทุนค่าเสียโอกาสของเงินทุนในชนบทค่อนข้างแพง (3) กลุ่มที่สามเชื่อว่าตลาดสินเชื่อมีปัญหาความล้มเหลวของระบบราคา (market failure) อันเนื่องมาจากการที่ผู้ให้กู้ไม่รู้จักผู้กู้ดีพอ ปัญหานี้เรียกว่าความไม่สมมาตรของสารสนเทศ (asymmetric information) กลไกราคาไม่อาจจัดสรรทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ ผู้ให้กู้จึงต้องใช้วิธีการปันส่วนสินเชื่อ (credit rationing) ทำให้ผู้ให้กู้ที่รู้จักผู้กู้ดีที่สุดได้กำไรส่วนเกินเพราะความได้เปรียบด้านสารสนเทศ ดุลยภาพในตลาดสินเชื่อจึงอยู่ในภาวะที่มีสวัสดิการของสังคมต่ำลง, (4) กลุ่มที่สี่สังเกตสภาพความเป็นจริงของตลาดสินเชื่อชนบทของประเทศกำลังพัฒนาพบว่า สัญญาผู้กู้มักผูกพันกับการแลกเปลี่ยนในตลาดอื่นๆ (interlinkage) ผู้กู้มักเป็นลูกจ้าง, เป็นผู้เช่าของเจ้าหนี้ หรือผู้กู้ต้องนำผลผลิตไปขายให้เจ้าหนี้ เหตุผลที่คู่ค้ามีการแลกเปลี่ยนในหลายๆ ตลาดพร้อมกัน คือ 1) ในการให้เช่าที่ดิน ผู้เช่าอาจไม่สนใจปรับปรุงที่ดิน ซึ่งจะเป็นผลเสียต่อเจ้าของที่ดิน การให้เงินกู้ดอกเบี้ยต่ำแก่ผู้เช่าจะช่วยแก้ปัญหาดังกล่าวได้ 2) นายจ้างต้องการแรงงานจำนวนหนึ่งเพื่อทำงานให้เสร็จทันเวลาในอนาคต ทำให้นายจ้างต้องให้สินเชื่อแก่คนงานเพื่อแลกกับข้อผูกพันว่าผู้กู้ต้องมาทำงานให้เมื่อนายจ้างต้องการแรงงาน การผูกพันกันช่วยแก้ปัญหาความไม่สมมาตรของสารสนเทศระหว่างคู่สัญญา และช่วยให้ค่าใช้จ่ายในการบริหารลดลง แต่การผูกพันกันทำให้คู่สัญญาฝ่ายหนึ่ง (นายจ้าง เจ้าหนี้ หรือเจ้าของที่ดิน) หากำไรส่วนเกินจากคู่สัญญาอีกฝ่ายได้ เพราะต้นทุนที่ผู้เสียเปรียบจะย้ายไปหาคู่สัญญารายใหม่ค่อนข้างสูง อนึ่ง ทฤษฎีสองกลุ่มหลังเห็นว่าผู้กู้จะไม่สามารถเปลี่ยนเจ้าหนี้ได้ง่ายๆ เพราะปัญหาสารสนเทศ ผู้ให้กู้จะไม่ได้กำไรจากการแย่งลูกค้าจากผู้ให้กู้อื่น เพราะตนไม่รู้จักคนเหล่านั้นดีพอ แต่ทฤษฎีทุกกลุ่มเห็นว่าตลาดสินเชื่อจะมีขนาดเล็กเพราะค่าใช้จ่ายในการบริหารและบังคับสัญญาผู้สูงมาก

4. ความสำเร็จในหนังสือมาประยุกต์กับประเทศไทย ทั้งนี้ เรื่องการเงินชุมชนในประเทศไทย โดยรวมก็มีสถานะคล้ายกับหนังสือนี้ เรื่องการออมที่หนังสือให้ความสำคัญ ในประเทศไทยก็มีวิธีการออมทรัพย์ที่คิดได้เข้ากับวัฒนธรรมชุมชน เช่น กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ หนึ่ง เรื่องการเงินชุมชนเมื่อมาใช้กับประเทศไทย ควรต้องคำนึงถึงเรื่องหนี้สินของครัวเรือนยากจน ต้องหาวิธีให้สินเชื่อมีผลสร้างรายได้ที่คุ้มทุน จึงจะมีกำไรเลี้ยงชีพได้ ไม่ใช่เพียงชำระหนี้สินเดิม ทั้งนี้ กิจกรรมทั้งหลายควรอิงกับกระแสรายได้ ซึ่งอาชีพหลักคือเกษตรกรรมในชนบท และแรงงานในตัวเมือง ทั้งนี้ ลักษณะของเกษตรกรรมคือความขึ้นอยู่กับฤดูกาล ดังนั้น ต้องบริหารการเงินชุมชน, ทั้งการรับสินเชื่อ, การออมเงินจากรายได้ที่ทำได้, การประกันภัย และการจ่ายคืนสินเชื่อต่างๆ ให้สอดคล้องกับกระแสเงินสด, ทั้งรับและจ่าย, ตามฤดูกาลผลิต

ในเรื่องการบริหารจัดการการเงินชุมชน ในระดับที่หนึ่ง ควรเพิ่มศักยภาพของหน่วยงานที่ทำหน้าที่สนับสนุนการเงินชุมชน ต้องระวังเรื่องความเสี่ยง ไม่ดำเนินโครงการขยายผลที่สร้างความเสี่ยงให้แก่ระบบโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ การประเมินผลและติดตามความเสี่ยงต้องทำพร้อมๆ กับการคิดริเริ่มโครงการนั้นๆ เงินควรหมุนเวียนอยู่ในท้องถิ่นเพื่อช่วยให้เกิดการพัฒนา บริหารจัดการให้คนจนมีรายได้พอที่จะออม ต้องทำบัญชีครัวเรือนไม่เน้นเรื่องการเงินอย่างเดียว แต่เน้นเรื่องคุณภาพชีวิต และสวัสดิการต่างๆ ด้วย ในระดับที่สอง คือการส่งเสริมการออม เพราะจะนำไปสู่วัฏจักรของการพัฒนา คือมีเงินออม, มีรายได้สูงขึ้น, มีเงินมากขึ้น, และมีการออมมากขึ้น ทั้งนี้ คนไทยเกินกว่าครึ่งหนึ่งไม่มีเงินออม, ไม่สามารถออมได้ เพราะเข้าไม่ถึง ดังนั้นระบบการออมที่ดีจึงเป็นสิ่งจำเป็น (ภูตระกูล, 2009) ในระดับที่สาม คือระดับการเงินชุมชนแต่ละราย ควรมีความสัมพันธ์ที่พึงประสงค์ คือ มีการเอื้อประโยชน์ด้านการเงิน, ทำคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น, มีความมั่นคงด้านการเงิน, มีความเชื่อมโยงด้านอาชีพ และการบริหารจัดการ, ให้ความสำคัญด้านข้อมูล ระบบค่าประกัน และการตรวจสอบ (ชูชุกิ, 2009, 2010 ; ลูวิส, 2009) นอกจากนี้ มีความรู้รอบตัวที่ผู้บริหารการเงินชุมชนควรก้าวตามทันนวัตกรรมทางการเงินเพื่อประโยชน์ในการบริหาร (อาชวานันทกุล, 2009 (1), 2009 (2))

Reference

- ชูชุกิ, ปัทมาวดี. “องค์กรการเงินชุมชน: มองไปข้างหน้า” ใน ชูชุกิ, ปัทมาวดี. et. al. 2009. “*Microfinance และการเงินชุมชน*”. Openbooks. 2009. Bangkok.
- ชูชุกิ, ปัทมาวดี. 2010. “มายาคติเกี่ยวกับการเงินฐานรากของไทย”. ประชาชาติธุรกิจ. 27 ธันวาคม 2010.
- พิวพงศกร, นิพนธ์ (1991), “ตลาดสินเชื่อในระบบในชนบทไทย :การศึกษาเรื่องสัญญา กู้ โครงสร้างตลาด พฤติกรรม และอัตราดอกเบี้ย” พิมพ์ครั้งแรก : *สินเชื่อในชนบทประเทศไทย*,

บทที่ 6 , อัมมาร สยามวาลา ผู้อำนวยการโครงการวิจัยและบรรณาธิการ.กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. เมษายน 2534.

ภูตระกูล, กอบศักดิ์. 2009. “องค์การการเงินชุมชนไทย จากมุมมองกึ่งทางการ” ใน ชูชุกิ, ปัทมาวดี et. al. 2009. “*Microfinance และการเงินชุมชน*”. Openbooks. 2009. Bangkok.

ฉวีวิศ, สุกานดา. 2009. “พลวัตของ Microfinance และการเงินชุมชน” ใน ชูชุกิ, ปัทมาวดี et. al. 2009. “*Microfinance และการเงินชุมชน*”. Openbooks. 2009. Bangkok.

อาชวานันทกุล, สฤณี 2009 (1)—การเงินชุมชนในประเทศไทย: บทบาท สถานะ และอนาคต (1) <http://www.onopen.com/sarinee/09-06-04/4834>, 8 Jan. 2012

2009 (2)—การเงินชุมชนในประเทศไทย บทบาท สถานะ และอนาคต (2) : ผลประกอบการด้านสังคม <http://www.onopen.com/sarinee/09-08-13/4957>, 8 Jan. 2012

Armendáriz de Aghion, Beatriz & Morduch, Jonathan. (2005). “The Economics of Microfinance”. The MIT Press, 2005.

Coleman, Brett. (1999). “The impact of group lending in northeast Thailand.” *Journal of Development Economics* 60: 105–142.

(2002). “Microfinance in northeast Thailand: Who benefits and how much?” *Economics and Research Department Working paper no. 9*, Asian Development Bank, April.

Yunus, Muhammad (2006). “Nobel Lecture”. [Nobelprize.org](http://www.nobelprize.org). 19 Sep 2011

http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/2006/yunus-lecture-en.html